

Байгаль орчин-уул уурхай - хүний эрхийн төлөв байдал

Ажлын хэсэг\зөвлөлдөх үйл явц - Мэдээлэл цуглуулах аргачлалд газар дээр иргэдийн фокус бүлэг, ганцаарчилсан ярилцлага болон МБОИЗ-ийн гишүүн 300 гаран ТББ-уудын дунд “БО-ны доройтол-Хүний эрхий зөрчил”¹ сэдэвт 1 сая төгрөгийн болзолтой мэдээллийн уралдаан зарлаж 9 холбоо, хөдөлгөөнөөс мэдээлэл авах зэргээр ажилласан. Бэлэн байгаа баримт мэдээллийг шинэчлэх, баталгаажуулах зорилгоор Таван Толгой², Хонгор (хавсран ажилласан) сумдад ажиллаж орон нутгийн удирдлага, бизнесүүдтэй мөн уулзаж шинэ мэдээлэл цуглуулсан. Тайланд төрийн ба донор байгууллагууд, НҮБ, олон улсын ТББ-дын мэдээллийн бааз үүсгэж, нэмэлт мэдээлэл өгөх сонирхолтой ТББ ба иргэдэд нээлттэй нээлттэй байлаа.

Хүний эрхийг хамгаалах эрх зүйн орчин - Монгол улс ХЭТТ, ИУТЭОУП, ИНЭЗСЭОУП зэрэг хүний эрхийн тухай 24-н гэрээ конвенциудад нэгдсэнээс гадна Биологийн төрөл зүйлийн тухай, Уур амьсгалын өөрчлөлтийн тухай, Зэрлэг амьтан ба ургамлыг ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай, Озоны үе давхаргыг хамгаалах тухай, Ган цөлжилтөд ноцтой нэрвэгдэж буй орнуудын, ялангуяа Африкийн цөлжилттэй тэмцэх тухай конвенц зэрэг нийт ОУ-ын 11 конвенци, 3 бүс нутгийн гэрээ хэлэлцээрт нэгдэн орсон болно³.

Мөн Мянганы Хөгжлийн Зорилтуудын 14б-д 2015 он гэхэд газар нутгийнхаа 30%-ийг тусгай хамгалалтанд авах, 15-д Гол, горхины усны эхийг хамгаалж, нөхөн сэргээх замаар иширгэлтийг багасгах⁴ гэсэн амлалт авсан. Түүний дээр байгаль орчны нөөц баялгийг хамгаалах нөхөн сэргээх, зохистой ашиглах асуудлыг зохицуулах, хэрэгжүүлэх үндэсний 31 хууль, 26 хөтөлбөр, 130 гаруй дүрэм журам, 90 ЗГ, яам агентлаг хоорондын гэрээ санамж бичиг байна⁵.

ХЭ-ийг хангах бүтэц зохион байгуулалт - бие даан ажиллах статустай ХЭҮК, УИХ-ын Хүний эрхийн дэд хороо, УИХ-аас баталсан Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөр, түүнийг хэрэгжүүлэх Хүний эрхийн хороо ХЗДХЯ дээр ажиллаж байна. БО-ны тогтвортой хөгжлийг хангах, байгалийн нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх, хяналт тавих чиг үүрэг бүхий БОАЖЯ, Эрдэс баялаг Эрчим хүчний яамд, УМХГ, Усны газар, Ойн газар, Ашигт малтмалын газар зэрэг байна.

Огт байхгүй хуулийн зохицуулалт, тогтолцоо – Аливаа шийдвэр гаргах явцад иргэдийн оролцоог хангах тухай хуулийн заалтыг хэрэгжүүлэх тодорхой механизм аль ч хуульд суулгаагүй тул энэ эрх хэрэгждэггүй. Байгаль орчны хохирлыг төр нэхэмжлэх

¹ “Байгаль орчны доройтол-Хүний эрхийн зөрчил” сэдэвт уралдааны тойм

² Таван ТолгойЦогтцэций суманд ажилласан тухай тайлан

³ <http://www.mn-nhrc.org/en/international-conventions-protocols>

⁴ УИХ Тогтоол №13, 01.31.2008, www.legalinfo.mn

⁵ www.legalinfo.mn

зохицуулалттай ч ашиг сонирхлын зөрчлөөс шалтгаалан нэхэмжлэл гардаггүй. ТББ-д нийтийн эрх ашгийн төлөө нэхэмжлэл гаргах эрх олгогдоогүй тул байгаль орчныг хамгаалах механизм, эрх зүйн орчин бүрдээгүй байна⁶.

Заншлын хуулийн дагуу малчны эзэмшиж буй бэлчээр, өвөлжөө, хадлангийн газрын эрхийг баталгаажуулах, төр дайчлан авах зохицуулалт, үнэлгээ хийх, зохих төлбөр, нөхөн олговор олгодог механизм мөн алга байна.

Хуулийн орчны өнөөгийн асуудлууд - Үндсэн хуулийн 6.1 ба 6.2 заалтууд байгалийн ба газрын хэвлий дэх баялгийн өмчлөлийн талаар салаа утгатай, үндэсний хуулиуд хоорондын, яамд ба салбар хоорондын уялдаа холбоо сул, шүүхийн тогтолцоо зохистой ажиллахгүй, авилга газар авсан зэргээр монголын хуулийн орчинг үнэлсэн байдаг. **НЭГ:** “Байгаль орчныг хамгаалах хуулийн агуулга нь зорилготойгоо зөрчилдөх; Хянан шалгах тухай хууль, Эрүүгийн хуультай зөрчилдөж байгаа мөн засгийн газрын байгууллагын үүрэг хариуцлагын системийг орхигдуулсан; хуулийг хэрэгжүүлж байгааг тодорхойлох стандарт үзүүлэлтүүдийг тогтоогоогүй, стандартыг хэрэгжүүлэх механизмыг тогтоогоогүй; Маргаан зохицуулах, шийдвэрлэх асуудлыг орхигдуулсан; Байгалийн нөөцийг ашиглах стандартыг тогтоогоогүй⁷” гэж дүгнэсэн нь хууль тогтоож байгаа байдалд нийтлэг дутагдал юм. **ХОЁР:** Ашиглалтын үйл ажиллагаа явуулахад ТЭЗҮ-нд үндэслэх ба лиценз эзэмшигчийн хүсэлтээр түүний нууцалж болох тухай АМ-ын хуулийн 57.2-р заалт нь ТЭЗҮ-ний хэрэгжилтэд хяналт тавих боломжгүй, зөрчил гарсан тохиолдолд хариуцлага хүлээлгэх гэрээний механизмгүй байна⁸. **ГУРАВ:** Газрын тухай хуульд газар ашиглалтыг бүх шатны газар з/б төлөвлөгөөний дагуу хэрэгжүүлнэ гэж хуульчилсан ч Ашигт малтмалын хуульд энэ заалт ороогүй⁹ тул ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл олгохдоо энэ төлөвлөгөөг үл харгалзаж, иргэдийн оролцоотой батлагдаж, дээд шатны шийдвэрт тусгалаа олсон төлөвлөгөө хэрэгжүүлэхгүй байх үндэслэл болж байна. Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний хууль нь Газрын тухай болон Ашигт малтмалын хуультай уялдаагүйгээс, нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээний БОНБНҮ-г газар, ашигт малтмал ашиглах зөвшөөрөл олгогдсоны дараа хийдэг зөрчил гарч байна. Ингэснээр шийдвэр гаргахад БОНБНҮ-г харгазан үздэггүй байна.

Ерөнхий зүйл - 1993 онд Алтны хөтөлбөр, 2006 онд Гадаадын хөрөнгө оруулалтаар стратегийн орд газруудыг ашиглах тухай шийдвэр гарснаар уурхайн салбарыг түлхүү хөгжүүлэх бодлого баримтлан уг салбар асар хурдацтай өсч үр дүнд нь улсын ажиллах хүчний 40%-ийг ажлын байраар хангадаг мал аж ахуй¹⁰, газар тариалан ба мөн аялал

⁶ Иэн Ханнам, Байгаль орчны хуулиудыг хянан үзэх нь, Эцсийн тайлан, Хавсралт 1, 141-р нүүр

⁷ Иэн Ханнам, Байгаль орчны хуулиудыг хянан үзэх нь, Эцсийн тайлан, 41-р нүүр

⁸ www.legalinfo.mn, Ашигт малтмалын хуулийн 57.2.Төрийн захиргааны байгууллага тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн боловсруулсан хайгуулын тайлан, уурхайн ашиглалтын мэдээ, техник, эдийн засгийн үндэслэлийг түүний хүсэлтээр тусгай зөвшөөрлийн хүчин төгөлдөр байх хугацаанд нууцад хамааруулах бөгөөд мэдээ, тайланг хүлээлгэн өгөхдөө нууц хадгалах талаар гэрээ байгуулж болно.

⁹ Байгаль хамгаалал –АМХ-ийг байгаль орчныг хамгаалах бусад хуультай уялдуулж хайгуул ба олборлолтын лиценз олгох явцыг байгаль ба ан амьтан хамгаалах, хадлах, бохирдлыг хянах, бэлчээр ус хамгаалах байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээ хийх, сөрөг нөлөөллөөс сэргийлэх, сааруудах, нөхөн сэргээх, тайлагналт, хариуцлага, хуулинд нийцүүлэх чиглэлийг анхаарах нь зүйтэй гэж Иан Ханнам зөвлөсөн байдаг. Эцсийн тайлан, х.42;

¹⁰ 40 percent of the work force is directly dependent on the livestock sector, and despite the decline in share of GDP, the sector is likely to continue to be the single most important sector to the economy in terms of employment; third, the livestock sector is dominated by an extensive livestock production system dependent upon access to grasslands

жуулчлалын салбарууд лиценз олголт, байгаль орчны доройтлоор эзэмшиж буй газраасаа шахагдаж малгүй, газаргүй иргэдийн хот руу чиглэсэн нүүдэл ихсэж, хүний эрхийн зөрчлүүд ихээхэн нэмэгдсэн¹¹.

Байгаль орчны өнөөгийн асуудлууд: Уур амьсгалын өөрчлөлт: Монгол орны газар зүйн байршил өндөрлөг бүс нутагт хамаардаг тул уур амьсгалын өөрчлөлтөнд дэлхийн дунджаас 3 дахин илүү (2.14°C) өртөж, эмзэг экосистем, байгалийн үр шимийг шууд хүртэж амьдардаг уламжлалт нүүдлийн соёл иргэншил, байгальд түшиглэсэн эдийн засгийн тогтолцоонд хүчтэй нөлөөлөл бий болж байна.

Цөлжилт, ойн ба хөрсний доройтол эрчимтэй явагдаж, нийт нутгийн 72 хувь нь цөлжилтөнд өртөөд байна. Цөлжилт бэлчээрийн доройтол дагуулж **биологийн төрөл зүйлийн хомсдол**, эдийн засгийн голлох бүтээгдэхүүн болох мал давжаарч ашиг шимийн үзүүлэлт буурч байна. Монголын өмнөд Говь дахь цөлийн бүсэд элс жилд 20 м хурдтай нүүж бэлчээрийг элсээр дарж байна.¹² Монгол орны ой цэвдэг дагаж ургадаг тул цэвдэг элэгдэлд орж өндөр уулын мөстөл хайлсны улмаас ой нөөц хомсдож, гал түймрийн гаралт ихсэж байна.

Уул уурхайн нөлөөлөл - олборлолт хийсэн газар нөхөн сэргээлтийн ажил хийгдэхгүй, компаниуд ба орон нутгийн захиргаа хуулиа хэрэгжүүлэхгүй, хуулийн зохицуулалт буруу үйлчлэх зэргээс 1992 оноос хойш улсын хэмжээнд нийт 14,565 га газар уул уурхайн нөлөөллөөр эвдрэлд орсон ч 3,708 га-д зөвхөн техникийн нөхөн сэргээлт хийгдсэн ба огт хийгдээгүй газрын тооллого 2010 онд эхлэх гэж байна. Байгаль орчны хамгаалалттай бүсээс газрыг уул уурхайн нөөцөд авах шийдвэр гаргасан нь Улс олон улсын хэмжээнд авсан үүрэг амлалтасаа ухарч байгаагийн нотолгоо юм.

Хорт ба аюултай бодисын хаягдал - Байгаль орчинд халтай олборлох технологи хэрэглэх, химийн хорт бодисыг улсын хилээр оруулах, хадгалах, ашиглахад тавих хяналт маш сул байснаас 4 аймгийн 10 гаруй сумын (Дархан-Уул аймгийн Хонгор, Төв аймгийн Заамар, Жаргалант, Борнуур, Сэлэнгэ аймгийн Мандал, Ерөө, Баянхонгор аймгийн Баян-Овоо, Бөмбөгөр, Өмнөговь аймгийн Мандал-Овоо, Ханбогд) 120 цэгт 53,5 га тайлбайн 203,508 м³ хөрс цианит, мөнгөн усаар бохирдоод байна¹³.

Агаарын бохирдол - Биологийн төрөл зүй дажих¹⁴, устах, хүн амьдрах орчингүй болгох, Киотогийн протокол, Дэлхийн уур амьсгалын өөрчлөлтийн конвенц, үндэсний хууль, МХЗ-тоор авсан үүргээ үл харгалзсан төрийн бодлого хэрэгжиж байна. Дэлхийн хамгийн том Таван Толгойн нүүрсний ордоос дэлхийн хамгийн том хүлэмжийн хий үйлдвэрлэгч БНХАУ¹⁵ руу хямд үнээр түүхий нүүрсийг 240 км урт, 32 салаа замаар тээвэрлэж байгаа нь нүүрс, элсний тоосыг бүс нутгийн хилээр тогтохгүй орчинд цацаж байна.

and which is therefore inherently vulnerable to climatic and natural resource management risks; World Bank: MONGOLIA Livestock Sector Study VOLUME I – SYNTHESIS REPORT

¹¹ http://www.mn-nhrc.org/files/iltgel_2008.pdf ХЭҮХ-ны 2007 оны тайлан, хуудас 87, 4 дэх догол мөр

¹² Цөлжиттэй тэмцэх НҮБ-ын Конвенцийн хэрэгжилтийн тухай Үндэсний тайлан. УБ., 2007, 37 дахь тал

¹³ http://www.ssa.gov.mn/index.php?option=com_content&task=view&id=37&Itemid=44

¹⁴ <http://en.rian.ru/russia/20100126/157685404.html>, <http://en.rian.ru/russia/20080514/107323138.html>

¹⁵ www.sbmchina.com China's CO2 emissions will continue to rise until 2030; мөн

unfccc.int/.../notifications/application/pdf/150609_china_37_countries_amend_kp.pdf - 2009-06-15

Усны нөөцийн хомсдол хурдацтай явагдаж байна. Тухайлбал: 2007 онд хийсэн “Улсын усны тооллого” судалгааны дүнгээс үзэхэд Монгол оронд 5128 гол горхины 852 нь, 9306 булаг шандны 2277 нь, 3747 нуур цөөрөмний 1181 нь, 429 рашаан байдгаас 60 нь ширгэж хатсан. **Нэг.** Ийм нөхцөлд говийн усгүй орчинд 30-60 жил олборлох Оюу Толгойн алт\зэсийн уурхайн усны хэрэгцээг хангах нөөц тогтоогдоогүй байхад эхлүүлэх, ус энэ бүсээс олдохгүй бол Хэрлэн, Орхон\Онон голуудын урсацыг эргүүлэх бодлого баримталж; **Хоёр:** Монгол орны цэнгэг усны нөөцийн 74%-ийг агуулдаг Хөвсгөл нуурын орчинд эрдэмтдийн дүгнэлтийг сөрж фосфоритын олборлолт эхлүүлэх, шийдвэрүүд гаргаж ажиллаж байна.

Хил дамнасан сөрөг нөлөөлөл. Бүс нутгийн байгаль орчин ба биологийн төрөл зүйлд сөрөг нөлөөлөл бий болж байгааг ОХУ-ын Чита муж 70.000 гаран монголын зээр орсон тул онц байдал зарлах, Монгол улсад “gold rush” – алтны хойноос хошуурах болсон сүүлийн 15 жилд алт олборлох хоцрогдсон технологи ашиглан гол усыг хаах, урсгалыг өөрчлөх, усны бохирдол зэрэг нь Байгаль нуурыг тэтгэдэг усны сав газрын гол горхины 50%-ийг хамарсан тул Байгаль нуурт аймшигт аюул нүүрлэж буй тухай ОХУ-д бичих болсон¹⁶ мэдээлэл нотолж байна.

Монгол улсад зөрчигдөж буй хүний эрх: эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах, амьжиргааны эх үүсвэрээ сонгох ба хамгаалуулах, ажилгүйдлээс хамгаалуулах эрх, өмчлөх, аж ахуй эрхлэх, уламжлалт соёл, ёс заншилаа хадгалах, өвлүүлэх, хүний орон гэр халдашгүй байх, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах, усаар хангагдах, төр барих болон хүний хөгжих эрхүүд уул уурхай салбар газар ашиглалт ба хуваарилалт, байгаль орчинд сөргөөр нөлөөлсний улмаас сүүлийн жилүүдэд ихээхэн зөрчигдөх боллоо. Иргэд газар нутгаасаа аргагүйн эрхэнд шахагдан нүүх, хүчээр нүүлгэх, хөөн зайлуулах зэргээр халдашгүй байх эрх зөрчигдөх, эрхээ хамгаалах зорилгоор мэдээлэл авах, шийдвэр гаргахад оролцох эрх нь хаалттай, шударга шүүхээр хэргээ шийдвэрлүүлэх, зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэх эрхүүд мөн хангагдахгүй байна¹⁷.

Гар аргаар алт олборлогчдын хувьд амьд явах эрх, хүүхдийн тэвчишгүй хөдөлмөр, боолчлол, садар самуун, хүчирхийллээс ангид байх, газар доор хүүхэд, эмэгтэйчүүд ажиллаж эхний ээлжинд эрсдэх, хөдөлмөрийн аюулгүй нөхцлөөр хангагдах, хөдөлмөрийн хөлсөө шударгаар үнэлүүлэх, хуулийн өмнө эрх тэгш, сонгох ба сонгогдох эрх, эрх зүйн чадамжтай байх эрхүүд нь эрх зүйн орчин бүрдээгүйгээс ноцтой зөрчигдөж байна.¹⁸

Эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрх:

¹⁶ <http://www.pacificenvironment.org/article.php?id=3003>

¹⁷ Тухайлбал, 2007 онд Дархан-Уул аймгийн Хонгор суманд 340 гаруй иргэд хордож, эрүүл мэндээ хохирч гомдол гаргаж хөөцөлдсөн нэг ч хүн нөхөн төлбөр авч чадаагүй; мөн www.nhrc.mn, ХЭҮК-ын 2007 оны тайлан, х.89, эхний хайцаг

¹⁸ <http://www.sam.mn/en/samcomponent/policy-a-regulatory-framework/legal-acts-draft.html> Annex **Error! Main Document Only.**: Analysis of specific difficulties for women working in artisanal mining and for women being wives of miners and how the project is addressing them and with what success; Paras 3-5

Нийслэл Улаанбаатар хотоос 70км орших Жанчивланд ураны хайгуул¹⁹, Заамар, Цогтцэций, Цэнхэрмандал, Ханбогд, Хонгор, Мөрөн зэрэг хүн ам төвлөрсөн суурингуудын нутаг дэвсгэр дээр алт, зэс, нүүрс, фосфоритын ашигт малтмалын лиценз олгож байгаа нь эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах нөхцөл бүрдүүлэх үүргээ биелүүлэхгүй улмаар хүний амьд явах, эрүүл мэндээ хамгаалуулах, өмч хөрөнгө өмчлөх, амьжиргааны эх үүсвэрээ хамгаалуулах, үр бүтээлтэй амьдрах эрхүүд зөрчигдөж өвчлөл, гаж төрөлт, хордлогоор амь алдах, орон гэргүй болон ядуурсан хүний тоо нэмэгдсээр байна.

- Зөвлөмж: Хүн ам төвлөрөн суурших хот суурингийн ойр орчимд олгогдсон ашигт малтмалын лицензиудыг дахин хянах, хүний эрүүл мэнд, байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн нөлөөллийн үнэлгээг олон улсын стандартын дагуу хийлгэх, тэдгээрийг аудитлах, үр дүнг нийтээр хэлэлцүүлсний үндсэн дээр лицензийг сэргээх арга хэмжээ авах;
- Газрын тухай хуулийн 16-д тусгай хэрэгцээний газар-ын томъёоллыг шинэчлэн найруулж эдгээрт байгаль орчны олон талт гэрээ хэлэцээрийн дагуу хамгаалалтад авсан газар (i.e. Рамсар, Биосферын Нөөц Газар, Дэлхийн Өв Сан г.м.), байгалийн үзэсгэлэн шүтээн газруудыг багтааж хайгууль ба олборлолт лиценз олголтоос хамгаалах;
- Рамсар болон Шувууд чухал бүс нутгууд (IBAs) үндэсний орон нутгийн хамгаалттай бүсийн хэмжээнд бүрэн багтаж чадаагүй байгааг ТХГ-ын тогтолцоонд багтаан хамгаалах²⁰.

Усны хомсдол ба усны эрх: 2009 оны 12 сард хуралдсан Копенгагений хурлаас усны хомсдлын асуудлыг дэлхий уур амьсгалын өөрчлөлтийн дараа орох аюул хэмээсэн нь зөвхөн өөрийн байгальд нөлөөлөөд зогсохгүй бүс нутгийн усны нөөц, олон улсын ач холбогдох бүхий Хөвсгөл ба Байгаль нуурын ай сав газруудад сөргөөр нөлөөлөх стратегийн ордуудыг ашиглах тодорхой төслүүдэд анхаарлаа хандуулах шаардлага тавьж байна.

Улсын цэнгэг усны нөөцийн 74%-ийг эзлэх Хөвсгөл нуурын орчмын Бүрэнхааны фосфоритын ордыг 1988-1998 онуудад ОХУ-Монголын эрдэмтэд нарийн судалж ордыг ашиглах явцад нуур орчмын газарт байгаль орчин, хүн ам, ан амьтанд сөргөөр нөлөөлж устгахаас гадна үйлдвэрийн бохирдол нь Дэлгэрмөрөн, Сэлэнгэ мөрнөөр дамжин Байгаль нуурт хүрэх болно. Бүсийн ой, хөрс, ургамлын бүрхэвч их хэмжээгээр сүйтгэгдэж Хөвсгөл нуур, Сэлэнгийн ай савын ус зүйн байгалийн горим, нөөцийг өөрчлөх аюулд хүргэх²¹ тул ашиглаж болохгүй гэсэн дүгнэлт бий. Энэ дүгнэлтийг сөрөн ашиглах шийдвэр гаргасан нь ОУ-ын ач холбогдол бүхий ус, намгархаг, ялангуяа усны шувуу олноор амьдардаг орчны тухай Рамсарийн конвенцийг²² зөрчиж бодлогын бас нэг жишээ юм.

- Зөвлөмж: МУ-ын нутаг дэвсгэр дэх олон улсын ач холбогдох бүхий Хөвсгөл нуур, бусад усны нөөц газрын байдлыг хянан үзэж ОУ-ын хамгаалалттай экологийн бүс нутагт хамруулах бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх;

¹⁹ www.uranium308corp.com

²⁰ Safeguarding Important Areas of Natural Habitat in Mongolia alongside Economic Development January 2009, by BirdLife, Int'l, WB and Wildlife Science and Conservation Centre of Mongolia, page

²¹ Хөвсгөл нуурын эзэд хөдөлгөөний мэдээлэл – **UPR сайтад байрлуулах**

²² Сэлэнгэ Делта (ОХУ) ба Орхоны Хөндийн (МУ) Рамсар ба Дэлхий өв сангийн газрууд юм.

Өмнөговь аймаг дахь Оюу Толгойн алт-зэсийн ордыг ашиглах ТЭЗҮ-д сонгосон технологи болон уурхайн нийт хэрэгцээг хангахын тулд усыг 3,800 л/сек хэмжээгээр татахаар тооцсон байна. Тогтоогдсон болон БОАЖЯ-наас баталж өгсөн усны нөөц нь 870 л/сек байна²³. Энэ орд Таван Толгой, Овоот Толгойн нүүрсний ордуудтай хил залгах бөгөөд тэдгээр уурхайнууд мөн усны нөөц хэрэгцээгээ бүрэн хангаагүй нөхцөлд нүүрс олборлож байна.

Олон арван жил ашиглах энэ том ордын хэрэгцээнд хангайн бүсээс өмнө бүс рүү ус татах Орхон, Хэрлэн голуудын төслийг иргэдийн эсэргүүцлийг үл харгалзан хэрэгжүүлэх гэж байгаа нь угаас түвшин нь буурсан²⁴ гол, түүнийг даган амьдарч буй иргэд, мал ба ан амьтанд усны хомсдол ба доройтлын аюул нүүрлэх нөхцөл бүрдүүлж байна. Засгийн газар уул уурхайн салбарт түшиглэсэн эдийн засгийн хөгжлийн бодлого, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах зорилгодоо хөтлөгдөн хүний эрх, байгаль орчны хамгаалал, түүний дотор усгүй говийн бүсэд бий болох байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээг зохих стандартын дагуу хийлгэхгүй олборлолт эрхлэх явдлыг бодлогоор дэмжиж байна.

Эдгээр том төслүүдээс гадна гар болон жижиг уурхайд хоригдсон технологи, химийн хорт бодис ашигласнаас гол ус бохирдож ширгэж, усны нөөц хомсдож байгаа тухай ХЭҮК-ийн тайлангаар тогтоогдсон²⁵.

- Зөвлөмж: Ашигт малтмалын хуулийн 57.2 заалтыг хүчингүй болгож ТЭЗҮ, лиценз ба гэрээг нээлттэй байлгаж эдгээрийн хэрэгжилт хуульд нийцэж буйд төрийн болон олон нийтийн хяналт тавих механизм бүрдүүлэх, хэрэгжүүлэх
- Копенгагений Уур амьсгалын өөрчлөлтийн сан г.м. хөгжиж буй орнуудад байгаль орчинд ээлтэй технологи эзэмшихэд нь зориулан байгуулсан санд хандаж уул уурхай, сэргээгдэх эрчим хүч, нөхөн сэргээлтийн технологи хөгжүүлэх талаар техникийн ба санхүүгийн туслалцаа авч хэрэгжүүлэх;
- Копенгагений дээд хамжээний уулзалтаас Усны хэрэглэг тайлагнах (Water Disclosure) хөдөлгөөн эхлүүлж буйг ашиглан стратегийн орд газрыг ашиглах компаниудад Усны нөөц ба хэрэглээгээ тайлагнах шаардлага тавих.

Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрх:

Газар эзэмших эрх: Лиценз олгохын өмнө одоогийн эзэмшиж буй эзнээс газрыг эргүүлэн төрийн мэдэлд авах, газар, түүний дээр буй үл хөдлөх хөрөнгө ба бизнесийн өмчийн үнэлгээ хийх, нөхөн олговор олгох үүрэг хэрэгжихгүйгээс мал аж ахуй, газар тариалан, аялал жуулчлал эрхэлдэг иргэд, байгууллагууд уул уурхайд газраа алдах шууд болон уурхайн шууд бус сөрөг нөлөөлөлд өртөж газраасаа шахагдан гарч байна²⁶.

Занилын хуулиар баталгаажсан эрхийн дагуу малчны өвөлжөө нь өвөг дээдсээсээ өвөлж авсан үр хүүхэддээ өвлүүлэх үндсэн хөрөнгө юм. Үр удамдаа өвлүүлэх бизнес ба үл хөдлөх хөрөнгө гэж үнэлгээ хийхгүй, төлбөр хийлгүй эзэмшиж байсан газраас зайлуулж байгаагаас мал маллагааны дэд бүтэцгүй, өвлүүлэх хөрөнгөгүй, нүүдлийн мал маллагааны

²³ Оюу Толгойн ТЭЗҮ-ийн Хураангуй, 2009, 2-р хуудас, 1.1.5 Усан хамгамж хэсэг

²⁴ 2007 оны Улсын усны тооллогын дүнгийн тухай тайлан [...web link](#)

²⁵ www.nhrc.mn, Хүний эрхийн байдлын тайлан, 2007 он, III бүлэг

²⁶ ХЭҮК-ын 2007 оны тайлан, х.87, сүүлчийн хайрцаг; Мөн Цогтцэций сумын кадастрын зураг

соёлоо өв залгамжлуулах боломжгүй болсон өрхийн тоо өссөөр байна²⁷. Монгол улс 300 гаран сумтайгаас 90 орчим хувьд нь уул уурхайн лиценз олгогдсон, тал орчим хувийнх нь нийт нутгийн 50 дээш хувь лицензийн талбайд орсон байна.

Хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө шударгаар олж авах, эзэмших, өмчлөх, өв залгамжлуулах эрх: МУ-ын Үндсэн хуулийн 16.3-т баталгаажуулсан²⁸ энэ эрхийг хамгаалах, хангах төрийн үүрэг нь дэд бүтцийн бэлтгэл хангаагүй байж олборлох үйлдвэрлэл хөгжүүлэх бодлого баримталж байгаагаас биелэхгүй байна. Цөлөрхөг бүсийн сонгомол говь нутгийн нэн эмзэг хөрсөн дээгүүр Таван Толгойн нүүрсийг БНХАУ-ын хил хүртэл 240 км урт, 32 салаа замаар 80-100 тн хүнд даацын машин стандартын хучлагагүй ил задгай нүүрс тээвэрлэж байгаа, том уурхай тус бүрийн дэргэд нисэх онгоцны буудал байгуулснаас Говийн нутгийн хөрс ба ургамал бүрхүүл эвдэрч, бэлчээр, хадлангийн газрын тоосжилтын хэмжээ хүн, мал ба амьтан амьдрах боломжгүй түвшинд хүрснээр “нүүрсний замын” дагуу аж төрж байсан иргэд шахагдан гарч “дүрвэгсэд” бий болж байгаа явдал юм. Замыг одоогийн 8 боомтод холбох бус харин уурхай тус бүр өөрийн зам гаргадаг хандлага тогтоод байна. Энэ мөн Биологийн төрөл зүйлийн тухай конвенцийн 3 дугаар зүйлийн ...”улс орнууд байгаль хамгаалах бодлогодоо нөөц баялгаа ашиглах бүрэн эрхээр эдлэх бөгөөд үндэсний хууль тогтоомжийн хүрээнд явуулах энэ үйл ажиллагаа нь бусад улс орон, бүс нутгийн хүрээлэн буй орчинд хор хохирол учруулахгүй байх нөхцлийг бүрдүүлэх үүрэг хүлээнэ²⁹” үүрэг мөн биелэхгүй байгаагийн нэг л жишээ.

Монголд 100,000 гаран “нинжа” нэртэй малгүй болсон малчид ба ажилгүй ядуу хөдөөгийн хүн ам гар аргаар уурхай эрхэлж байсан бол 2010 оны зуданд малаа алдсан малчид энэ салбарт олноор орж ирэх нь тодорхой юм. Бодит оршиж буй салбарыг зохицуулах хууль батлагдахгүй байгаагаас нинжа нар олсон хөрөнгөө баталгаатай эзэмших, газар ашиглах гэрээ хийх, хөдөлмөрийн ба нийгмийн үйлчилгээ авах боломжгүй амь зууж байна³⁰.

Хүн амын түүх соёл, байгалийн өвийг хамгаалуулах, залгамжлуулах эрх: Монголчууд өвөг дээдсээс нүүдэлчин ахуй, ёс заншил, уламжлалт нүүдлийн мал маллагааны бизнесээ уламжлан авч хойч үе, ирээдүйдээ үргэлжлүүлэн үлдээдэг маш олон, үнэ цэнтэй бичигдээгүй алтан дүрэмтэй ард түмэн. Түүгээрээ хойч үе нь тэтгэгдэж, байгалиа шүтэж, байгалиасаа хамааралтай амьжиргаа, бизнес ахуйтай оршин тогтнодог онцлог хөгжилтэй ард түмэн.

Өвөлжөөн дэх малын хашаа нь мал үржүүлэх бизнесийн үндсэн үл хөдлөх хөрөнгө, олон жилийн турш хэрэглэж ирсэн бууцны доорхи газар хөлддөггүй тул хатуу өвлийг давах амин чухал хүчин зүйл болдог. Өвөлжөө нь мал услах худаг, бэлчээр, бүтээгдэхүүнээ борлуулах дөт газар гээд олон хүчин зүйл тооцож сонгосон нүдэлчин малчны бизнесийн дэд бүтэц юм. Малчин өрхүүдийг нүүлгэхдээ бэлчээрийн даац, бууц буулгасан хөлдүү газрын сөрөг нөлөө, тухайн өрхийн олон жилийн турш хөгжүүлж тогтоосон зах зээлийн ба нийгмийн харилцаа г.м. бизнесийн сөрөг нөлөөний үнэлгээ хийдэггүй байна.

²⁷ Иоханнесбургийн тунхаглалын 25-р зүйлд: “ Тогтвортой хөгжилд уугуул нутгийн ард иргэдийн үүрэг чухал болохыг бид дахин баталж байна” гэж анхаарулсан байдаг.

²⁸ МУ-ын Үндсэн хууль, 16 зүйлийн 3, www.legalinfo.mn

²⁹ Биологийн төрөл зүйлийн тухай конвенци, www.mne.mn

³⁰ **Ninja report**

Малчны өвөлжөө нь мөн өвөг дээдсээсээ өвөлж авсан орон гэр бөгөөд үр хүүхэддээ өвлүүлэх үндсэн хөрөнгө юм. Үр удамдаа өвлүүлэх нүүдлийн мал маллах бизнес ба үл хөдлөх хөрөнгийн үнэ цэнийг тооцолгүй зайлүүлснаас амьжиргаагүй, өвлүүлэх хөрөнгөгүй, нүүдлийн мал маллагааны соёлоо өв залгамжлуулах боломжгүй болсон өрхийн тоо өссөөр байна³¹. Монгол улс 300 гаран сумтайгаас 90 орчим хувьд нь уул уурхайн лиценз олгогдсон, тал орчим хувийнх нь нийт нутгийн 50 дээш хувь лицензийн талбайд орсон байна.

- Зөвлөмж: “Уугуул иргэдийн эрхийн тухай” НҮБ-ын тунхаглалд үндэсний хууль тогтоомж ялангуяа БО бүх хуулиудыг нийцүүлэн боловсронгуй болгох - ILO Convention 169-ийг батлах, хэрэгжүүлэх;
- Гар аргаар олборлогчдын салбарын эрх зүйн зохицуулалтыг хангаж эрхийг хамгаалах;

Ашигт малтмалын лицензийг түүх соёлын дурсгалт, үзэсгэлэнт газар, байгалийн нөөц ба биологийн төрөл зүйлийн нутаг зэрэг дархан цаазтай, тусгай хамгаалалтад авсан газраас эргүүлж татах, орон нутгийн иргэдийн саналыг үл харгалзах буюу хуулийг зөрчин олгож буй Засгийн газрын бодлого нь хүний эрхийг ноцтой зөрчиж мөн Дэлхийн соёлын болон байгалийн өвийг хамгаалах тухай конвенцийг зөрчиж байна.

“Нүүрсний зам”³² гэж нэрлэгдэх болсон энэ зам нь Бага Говийн дархан цаазат газрын нутаг дахь Гашуун сухайтын боомтоор гарч олон жилийн турш байгаль орчныг доройтуулсны эцэст одоо 89 га газрыг хамгаалалтын газраас гаргах асуудал яригдаж байна³³. БНХАУ-ын талаас хамгаалалттай газар нутгийн хилд тулгаж зам тавьсан тул Монгол талаас байгаль орчны асуудлыг үл харгалзан холбож зам тавих, боомт нээж ажиллуулах асуудлууд яригдаж байгаа нь биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах шаардлагатай тул тогтоосон байгалийн хамгаалалттай бүс нутагт халдсаар байгаагийн илрэл.

2009 оны 4 сард Засгийн газрын 86-р Тогтоолоор 25-н тусгай хамгаалалттай бүс нутгаас нийт 62,256.58 гектар газрыг төсвийн хөрөнгөөр хайгуул хийх зорилгоор 2,9-6,3 жилийн хугацаагаар нөөцөд авсан болно³⁴. Энэ шийдвэр болон уул уурхайн лиценз олголтын бодлого нь Монгол улсын нэгдэн орсон гэрээ конвенцийн зарчмууд, МХЗ-ын 7а-д 2015 он гэхэд газар нутгийнхаа 30%-ийг тусгай хамгаалалтанд авсан, 7б-д 2010 он гэхэд биологийн төрөл зүйлийн хорогдлыг үлэмж хэмжээгээр багасгасан³⁵ байна гэж дэлхийн нийтийн өмнө авсан амлалтаа үгүйсгэсэн гэж байгаль хамгаалах чиглэлээр ажилладаг үндэсний болон олон улсын байгууллагууд дүгнэсэн.

³¹ Рио-Де-Жанейрогийн тунхаглалын 22-р зарчимд: “ Хүрээлэн буй орчныг зохистой ашиглах, сайжруулахад уламжлалт амьдралын дадлага, мэдлэгтэйн хувьд нутгийн үндсэн хүн ам амин чухал үүрэг гүйцэтгэх ёстой. Улс орнууд тэдний өвөрмөц ахуй, соёл болон ашиг сонирхолыг хүрлэн завшөөрлч, зохих ёсроор дэмжих ёстой” гэжээ. Мөн Цогтцэций сумын иргэдтэй ганцаарчилсан ярилцлага, бүлгийн яриа хийсэн тэмдэглэлээс үзэх. **Web**

³² “Нүүрсний зам” бичлэг

³³ Судалгааны багийн тогтоосноор хөрсөн замаар өдөрт 80-100 тонны даацтай 450 тээврийн хэрэгслээр Гашуун сухайтын боомт буюу Их Говийн дархан цаазтай газраар ил задгай нүүрс тээвэрлэж байна.

³⁴ Талбайг нөөцөд авах тухай, ЗГ-ын Тогтоол №86, 2009.04.01, www.legalinfo.mn

³⁵ <http://www.undp.mn/mdg.html#mdg7>

- Зөвлөмж: Тогтоолоор татсан газрыг буцаан хамгаалатанд авах, хамгалалттай газрын хэмжээг нэмэгдүүлэх амлалтаа биелүүлэх бодит арга хэмжээ авах; үр дүнг НҮБ-д тайлагнах.

Эрүүл мэнд, халдашгүй байдлаа хамгаалуулах эрх: Бүртгэлтэй хүн ам өсөөгүй боловч уурхайд ажил хайж ирсэн хүмүүсээс хүн амын механик өсөлт 2 дахин нэмэгдсэн сумын төсөв, нийгмийн үйлчилгээний төсөв ба хүчин чадал нэмэгдээгүйгээс иргэдийн ХЭТТ-ийн 25-р зүйлд заасан: “...орон байр, эмчилгээ сувилгаа, нийгмийн ахуйн зайлшгүй шаардлагатай үйлчилгээ, өөрийн болон ам бүлийнхээ эрүүл мэнд, аж амьдралыг тэтгэхэд хүрэлцэхүйц амьжиргаатай байх” эрхүүд зөрчигдөж байна. Нүүрсний уурхай ба замын тоосжилтоос хүн амын амьсгалын замын эрхтний өвчлөл нэмэгдэх, хүнд даацын тээврийн хэрэгслийн тоо хэмжээ өссөнөөс замын нөхцөл доройтож улмаар тээврийн ослын тоо нэмэгдэх, нийгмийн хэв журам алдагдах зэргээс хүний амьд явах эрхийг хамгаалах төсөв, хүчин чадал одоо оршин сууж буй 5,800 хүнд бус, зөвхөн бүртгэгдсэн 2,600 хүнд үйлчлэх хүчин чадлаар батлагдаж байна³⁶.

Үүний үр дүнд эмнэлэг, цагдаа, замын цагдаа нарын ...“*аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн шаардлагад тохирсон ажлын нөхцлийг бүрдүүлэх; (d) амрах, зав чөлөөтэй байх, ажлын цагийг зохистойгоор хязгаарлах, ээлжийн амралтыг цалин хөлстэйгээр эдлүүлэх, баярын өдөрт цалин хөлс олгохыг хамаарна*”³⁷ гэж заасан эрхүүд төрийн үйлчилгээг түгээж буй албан хаагчдын хувьд ч зөрчигдөж байна³⁸.

- Зөвлөмж: Уул уурхайн үйлдвэрлэлийн нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээг олон улсын стандартын дагуу хийлгэх, тэдгээрийн аудитлагдсан тайлан төлөвлөгөөг хөрөнгө оруулалтын нөхцөл болгох, сөрөг нөлөөллөөс сэргийлэх төрийн бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх;

Байгаль орчны асуудлаар мэдээлэл авах, шийдвэр гаргахад оролцох эрх: Цогтцэций сумын кадастрын зураг (Зураг 1)-аас харахад өмнө хэсэгт үлдсэн жижигхэн хошуу газар л лицензийн талбайд багтаагүй байна. АМГ нь Үндсэн хуулийн 16.3-т: “*Хувийн өмчийг хууль бусаар хураах, дайчлан авахыг хориглоно. Төр, түүний эрх бүхий байгууллага нь нийгмийн зайлшгүй хэрэгцээг үндэслэн хувийн өмчийн эд хөрөнгийг дайчлан авбал нөхөх олговор, үнийг төлнө*” гэж заасныг зөрчин, сумын иргэдийн эсэргүүцлийг³⁹ үл харгалзан сумын төв, бэлчээр, хадлан тариалан бүхий газрын зориулалтыг өөрчлөн хайгуул, олборлолт эрхлэх лиценз олгож байгаагаас хүний эрх зөрчигдөж байна.

³⁶ Цогтцэций сумын иргэд, орон нутгийн удирдлагатай хийсэн ярилцлагуудаасUPR web

³⁷ www.mn-nhrc.org, Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт

³⁸ Цогтцэций сумын ЗД-ын Тамгын газар хийсэн ярилцлагад орсон их эмч, ганцаарчлан уулзсан цагдаа, эмч нарын ярианаас

³⁹ Малчдын жагсаал

Тайлан боловсруулсан ажлын хэсэг:

Д.Сүхгэрэл Оюу толгой хяналт ТББ

Д.Гэрэлцэцэг Монголын Байгаль орчны Иргэний зөвлөл

Н.Баярсайхан Хил хязгааргүй алхам ТББ